

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה שבמקרה בו אדם הלך לעבוד עבודה זרה, ונחקר הדבר היטב, והתברר שאכן כך היה, יש להוציא את האיש החוטא אל שערי העיר, ולסוקלו. כפי שמדגישה התורה, על מנת לבצע מעשה זה, יש צורך בשני עדים המעידים שכך היה: "וְהוֹצֵאתָ אֶת-הָאִישׁ הַהוּא אֶל-הָאִשָּׁה הָהוּא אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת-הַדָּבָר הַרָע הַזֶּה אֶל-שְׁעָרֶיךָ אֶת-הָאִישׁ אֲשֶׁר הָאִשָּׁה וְסָקְלָתֶם בְּאֲבָנִים וּמָתוּ. עַל-פִּי שְׁנַיִם עֲדִים אֲוַלְתָּה עַל-פִּי יוֹמֶת הַמָּוֶת לֹא יוֹמֶת עַל-פִּי עַד אֶחָד".

משום כך, וכפי שעולה מדברי הגמרא במסכת סנהדרין (לז ע"א), לא ניתן להרוג מכח ראייה נסיבתית, דהיינו ראייה ממנה ניתן להבין שפלוני הרג את אלמוני, אך אין שני עדים המעידים על כך. דוגמא לכך מביאה הגמרא, כשרבי שמעון בן שטח לא יכול היה לדון את פלוני שרדף עם סכין אחרי חברו לתוך בניין, לא הספיק לראות מעשה הרצח בעיניו ממש, וזאת למרות שלאחר מכן ראה אותו פלוני יוצא מהבניין עם סכין מלאה בדם, חברו מוטל מת, וקרוב לוודאי שהוא הרגו. ובלשון הגמרא:

"תניא, אמר רבי שמעון בן שטח, אראה בנחמה אם לא ראיתי אחד שרץ אחר חברו לחורבה, ורצתי אחריו וראיתי סייף בידו ודם מטפטף והרוג מפרפר, ואמרתי לו, רשע, מי הרגו לזה, אני או אתה? אבל מה אעשה שאין דמך מסור בדי, שהרי אמרה תורה על פי שנים עדים יומת המת, היודע מחשבות יפרע מאותו האיש שהרג את חברו, אמרו, לא זזו משם עד שבא נחש והכישו ומת".

בעקבות דרשת הגמרא, נעסוק השבוע בדיני אומדנא ובשאלה, האם ניתן להוציא ממון על בסיס אומדן בלבד ללא ראייה חד משמעית כמו עדים. על מנת לענות על שאלה זו, נראה את המקרים השונים שהובאו בגמרא לדיני אומדנא, מחלוקת ראשונים כיצד ליישב בין הגמרות, וכיצד נפסק להלכה. עוד נראה כיצד בפועל נוהגים בתי הדין בזמן הזה, האם יש הבדל בין מקרים בהם מוציאים ממון לבין מקרים בהם משאירים ממון בחזקתו, והדין ב"אומדנא דמוכח".

אומדנא בממונות

בדיני המשפט האזרחי, מקובל להוציא ממון על בסיס אומדנא, אם כי יש משמעות לחוזק האומדנא. לדוגמא, במקרה בו לא כתבו בחוזה באופן חד משמעי פרט מסוים, כגון קנס על איחור מסירת דירה, כשאין משמעות לחוזה ללא פרט זה, יפסוק בית המשפט שהקנס יחול. מה הדין על פי ההלכה? בעניין זה יש מספר מקורות ומחלוקות בדברי הגמרא, ונראה את חלקן:

א. הגמרא במסכת בבא בתרא (צג ע"א) מביאה מחלוקת תנאים, מה הדין במקרה בו נמצא שור מת ליד שור שמועד לנגוח. לדעת תנא קמא, על אף שסביר ששור זה נגח, כיוון שלא ראו בפועל את הנגיחה, לא די בראייה הנסיבתית כדי לחייב את בעל השור המועד בתשלומי השור המת. רב אחא חולק וסובר שהולכים בממון אחרי אומדנא. מחלוקת דומה מביאה הגמרא ביחס לגמל המשתולל בין הגמלים, שלדעת רב אחא אם מצאו גמל אחד מת, תולים מיתתו בגמל המשתולל.

ב. גמרא נוספת (שם, קלב ע"א) דנה, מה הדין במקרה בו אדם חילק נכסיו לאחר ששמע שבנו נפטר, ולאחר מכן התברר שהוא חי. תנא קמא סובר שמתנתו מתנה, ואילו לדעת רבי שמעון בן מנסיא, שדעתו להלכה, כיוון שישנה אומדנא שמסר נכסיו לאחרים רק מחמת השמועה, ממילא כאשר התברר שבנו חי, מתנתו בטלה. עיקרון דומה מביאה הגמרא (שם, קמו ע"ב) ביחס לאדם שחשב שהולך למות וחילק כל נכסיו, שאם התאושש נכסיו חוזרים אליו, שכן סביר שמסר נכסיו רק משום שחשב שימות.

מחלוקת הראשונים

נחלקו הראשונים ביחס בין הגמרות, וכיצד לפסוק להלכה:

א. **הרא"ש** (כלל קז, ו) פסק להלכה כמאן דאמר שמוציאים ממון על בסיס אומדנא, וכדברי הגמרא במסכת בבא בתרא הפוסקת שמחזירים ממון לשכיב מרע, וכדברי גמרות נוספות שמהן עולה כך. לא זו בלבד, אלא גם במקרה בו ברור לדיינים באומדנא שיש בעיות עם טענת אחד מבעלי הדין המתחמק מטענות וראיות, גם אם בעל דין זה מביא עדים לדבריו, רשאים הדיינים לפסוק כנגדו. חיזוק לדבריו הביא ממעשה שלמה המלך (מלכים א, ג), שהכריע למי שייר הילד על בסיס אומדנא בלבד.

כתוצאה מהבנה זו, פסק הרא"ש גם כדברי רב אחא, שבמקרה בו מצאו גמל מת ליד גמל משתולל ומתפרע, חייב בעל הגמל המשתולל מכיוון שהולכים אחר אומדנא. ולמרות שבמקרה זה חכמים חולקים על דעת רב אחא, ובדרך כלל הלכה כדעת הרוב, נראה שכיוון שמגמרות רבות עולה שהולכים אחר אומדנא, וכן מתוך כך שהגמרא במסכת סנהדרין שראינו בפתיחה לומדת שלא הולכים בדיני נפשות אחרי אומדנא, ומדייקת שבדיני ממונות כן הולכים אחרי אומדנא, משמע שהלכה כמותו. ובלשונו (no, כג):

"אחרי הדברים והאמת והגלגול והסיבה אשר אירעו בשטר זה, אכתוב אני אשר עם לבבי... ואף על פי שאין אנו נביאים לדון דברים שבלב, חכם עדיף מנביא ונצא בעקבות הראשונים ונלמוד ממעשיהם... וכן בכמה מקומות הלכו חכמי הגמרא בתר אומדנא דמוכח... וכן מתנת שכיב מרע בכולה וההוא גברא דזבין נכסיה אדעתא למיסק לארעא דישאל וגמל האוחר בין הגמלים. ודבר זה יש לו עיקר מדברי קבלה מאב לחכמים אשר ציווה ליתן לה הילד החי".

ב. **הרמב"ם** (מזקי ממון ח, יד) **והמהרי"ק** (ס' קטס) חלקו וסברו, שהלכה כדעת חכמים, ואם רואים גמל מת ליד גמל משתולל, פטור בעל הגמל המשתולל מנזקי ממון, שכן לא הולכים אחר אומדנא בדיני ממונות. אם כן, מדוע הגמרא פוסקת כרבי שמעון בן מנסיא, שממון חוזר לשכיב מרע במקרה בו נרפא? המהרי"ק כתב שיש לחלק; במקרה של הגמל בכלל יש ספק מה אירע, והמציאות יכולה להפתיע, ולכן לא משתמשים באומדנא להעריך מה קרה. לעומת זאת במקרה של שכיב מרע, המציאות ברורה, הוא מסר את כל כספו בעת חשש מותו, ויש רק ספק מדוע עשה כך. במקרה זה, אומדים את כוונתו, שכן דרך מחשבת האדם דומה.

האבני נזר (אבה"ע א, קיט) צעד בכיוון שונה וכתב, שההבדל תלוי בחוזק האומדנא. בדרך כלל הולכים אחרי אומדנא אף כדי להוציא

ממון, אלא שבמקרה של גמל המשתולל, האומדנא אינה מספיק חזקה. עקרון דומה הציע ה**נתיבות** (ח"מ טו, ב), שעל אף שטען שלא מועילה אומדנא להוציא ממון מבעליו, כאשר מדובר באומדנא שאינה רק הערכה פרטית של הדיין ונטיית ליבו להיכן הדין נוטה, אלא אומדנא כללית, הרי שניתן ללכת אחריה.

להלכה

למרות שכאמור הגמרא מביאה מקרים רבים בהם משתמשים באומדנא, ה**רמב"ם** (סנהדרין כד, ב) כתב בשם ה**גאונים**, שבזמן הזה נוהגים שלא לדון דיני ממונות על בסיס אומדנא, שכן בזמן הזה יש בתי דין רבים שאינם ראויים, ולא ניתן לסמוך שיפסקו כראוי באומדנא. גם ה**רא"ש** (כלל קז) הביא הלכה זו, אם כי צמצם כלל זה, ונטה בכל זאת לפסוק יותר על בסיס אומדנא, וכך ניתן למצוא ברבות מתשובותיו.

למעשה כפי שכתב ה**שבועות יעקב** (ג, קמב), בזמן הזה בתי דין מומחים נוהגים לדון על בסיס אומדנא. כך פסקו בהתבסס על ה**רא"ש** שהרחיב את דין אומדנא, וכן מתוך כך שראו שאלמלא תהיה אפשרות לדון על בסיס אומדנא, הרבה פעמים יוצר מכך חוסר צדק. והוסיף, שכיוון שממילא בזמן הזה מכריזים לנידונים שלא פוסקים בדיוק על פי דין תורה (כדי למנוע מצב בו בטעות לא פוסקים על פי הדין, והדין דין טעות), ממילא אין מניעה הלכתית לדון על בסיס אומדנא.

פסיקה על בסיס אומדנא

מתי פוסקים על בסיס אומדנא? הובאו מספר מקרים באחרונים:

א. ה**מהר"ם אלשיך** (סי' מ'), **ערוך השולחן** (טו, ד) טענו, שכאשר נקבע שאין לפסוק על בסיס אומדנא, הכוונה רק במקרה בו מדובר באומדנא חלשה. במקרה שישנה אומדנא חזקה, 'אומדנא דמוכח', והדיין המומחה חש מעבר לכל ספק שאחד מבעלי הדין מרמה ומשקר, ניתן לפסוק על בסיס אומדנא. דוגמא לכך בפסק השולחן ערוך (ח"מ צ, טז), במקרה בו אדם נכנס עם חברו למקום מוסתר ויצא עם נשיכה על גבו, כיוון שברור שכך עשה לו חברו, הוא יכול ליטול ממון מחברו בלא שבועה.

דוגמא לפסק המבוסס על כך, יש בדברי ה**ציץ אליעזר** (ר, מח) ו**הרב עובדיה** (יביע אומר ח"מ י, ה). כאשר דנו ביתומים שאביהם נפטר והשאיר בחנות חתיכת בד יקרה, פסקו שאין למסור את חתיכת הבד לאחד מהסוחרים שהיה בקשר עם הנפטר וטוען שחתיכה זו שייכת לו, והיא תישאר בחזקת היתומים. ונימקו, שלמרות וישנו עד אחד המעיד שהנפטר אמר לו שהחליט שלא לקנות חתיכה זו מהסוחר, ייתכן שהנפטר חזר בו, ואין בעדות העד מספיק אומדנא כדי להוציא את הממון מהיתומים. ובלשונם:

"מכיוון שהאפוטרופוס טוען בעצמו, שיכול להיות שהמנוח לא שמע לעצת שותפו וחזר וקנה אותה... ועדותו של העד השני ר' דוד רפול אינה מספיקה כלל להוציא מן היתומים על פי אומדנות והשערות בעלמא, וכן נפסק בשולחן ערוך, שבזמן הזה אין להוציא ממון על פי אומד דעתו של הדיין, ובנידון דידן ליכא אומדנא דמוכח. וסיים, לאור כל האמור נראה לומר שאין האפוטרופוס חייב על פי הדין להחזיר את חתיכת הבד לסוחר התובע, ותישאר בחזקת היתומים."

ב. ה**שולחן ערוך** (ח"מ יב, ה) פסק, שבמקרה בו הדיין רואה שלא ניתן להכריע את הדין על בסיס ראיות, והסתלקות מהדין לא אפשרית (שכן במקרה זה ייצא חוטא נשכר), יכול הדיין לפסוק על בסיס אומדנא בלבד. לעיתים הוא יכול להכריע כצד פלוני, ולעיתים להכריע שיש לעשות פשרה. מעין דוגמא זו יש בפסק ה**רמ"א** (ח"מ צט, ח), כאשר ברור לדיינים שאחד הנידונים מנסה להפקיע תקנת חכמים ולהוציא ממון במרמה וכדומה, ניתן לדיינים לפסוק כנגדו גם ללא ראיות מוצקות.

דוגמאות לפסקי דין

בפסקי דין על ידי רבנים, ניתן למצוא מספר דוגמאות, בהן פסקו, או נמנעו מפסיקה, כאשר דנו באומדנא:

א. ה**רבנים קלופט, הדאיה ועטייה** (פסד"ר ג, 188) דנו במקרה גירושין, בו הבעל טוען שהסיבה שרשם חצי מהדירה על שם אשתו הייתה, שלקחה ממנו כספים במרמה, וזו הייתה הדרך היחידה להוציא ממנה כספים אלו. האשה טוענת לעומתו, שהיא שילמה על חצי מהדירה מכספים שקיבלה מקרובים מחוץ לארץ, והכסף שנתן לה, נתן לה במתנה. מבלי להיכנס לפרטי הדין, הם סברו שבמקרה זה יש אומדנא דמוכח, שהאשה קיבלה את הכספים במתנה מבעלה, על מנת לרשום חצי מהדירה על שמה.

ב. ה**רבנים אליהו, גורן וקאפח** (שם ט, עמ' 331) דנו במקרה של סכסוך בין בעל לאשתו, כאשר הבעל טוען שאשתו חולת נפש ודורש לקבל את התיק הרפואי שלה על מנת כהוכחה, ואילו האשה טוענת נגדו שהיא בריאה לחלוטין כעת ועובדת, אינה מוכנה למסור את התיק הרפואי, שכן הדבר יוציא עליה שם רע. מבלי להיכנס לפרטי הדין גם במקרה זה, למעשה פסקו הדיינים שלא חייבת האשה למסור את התיק הרפואי, שכן אין אומדנא דמוכח לצדקתו של הבעל. ובלשונם:

"וסיכום הדברים שאומדנא דמוכח טובא דנים אפילו בזמן הזה... ואף על פי כן כבר מילתנו אמורה שאין כאן אומדנא דמוכח טובא שכוונת האשה להסתיר, שמא היא חוששת מחמת המציק כאמור, ובפרט שהמעשה הוא ישן מלפני עשרים שנה והמקרה היה בזמן מיוחד, והיא חוששת שהדבר ינוצל על ידי בעלה ויאמר יש דו"ח רפואי על האשה, והאנשים לא ילכו לבדוק מה כתוב בדו"ח."

ג. ה**רבנים צימבליסט, אזולאי, ודיכובסקי** (שם יב, עמ' 75) דנו במקרה בו בעל עזב דירה שבה חי במשותף עם אשתו, ודורש חפצי אומנות אשר לטענתו שייכים לו, ואשתו אינה מוכנה לתת לו. למעשה פסקו לטובת הבעל, שכן טענו שיש אומדנא דמוכח שאכן החפצים שייכים לו, מתוך כך שהאשה עשתה ניסיונות רבים לחבל בדין, וכן מתוך כך שהאשה מונעת מהבעל להיכנס לדירה, והתפרצות שלה בדין בה אמרה שמחזיקה בחפצי האומנות כמשכון.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו¹...

¹ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף? ניתן במייל: tora2338@gmail.com או באפליקציה 'הלכה בפרשה'.